

Nota van Antwoord Instemmingsbesluit winningsplan Hardenberg

Datum: 20 november 2018, Kenmerk 18275696

Volg-nr.	Zienswijze-nr.	Onderdeel	Onderwerp
<i>1</i>			<i>Planmatig beheer</i>
1a	R004	Zienswijze	<p>Indiener onderschrijft de noodzaak voor het gebruik van fossiele energiebronnen voor nog een zekere periode. Indiener juicht het toe dat de minister prioriteit geeft aan grootschalige alternatieve energiebronnen. Indiener hoopt en vertrouwt erop dat de ontwikkelingen in alternatieve energiebronnen een vlucht krijgen, zodat de afbouw van fossiele brandstoffen versneld kan plaatsvinden. Indiener is daar zelf ook al nadrukkelijk mee bezig. In dat kader vindt indiener het reëel om het winnen van gas uit de velden in de gemeente Hardenberg in eerste instantie toe te staan tot 2025 en de hoeveelheid gas conform het winningsplan te winnen. Indiener vindt dat op dat moment dient te worden geëvalueerd of de gaswinning in het licht van die tijd nog kan worden voortgezet. Indiener verzoekt de minister het evaluatiemoment in 2025 in zijn definitieve besluit op te nemen.</p>
		Antwoord	<p>De minister oordeelt dat de winning van gas, zoals door de NAM in haar gewijzigd winningsplan is aangegeven, planmatig is. De gaswinning maakt een andere gebruiksvorm van de ondergrond niet ongewenst onmogelijk. Daarom mag tot en met 2033 maximaal 2763 miljoen Nm³ gas worden gewonnen uit de vier velden in de gemeente Hardenberg. De minister onderschrijft de duurzaamheidsvisie van de decentrale overheden en geeft hieraan prioriteit door realisatie van grootschalige, alternatieve energiebronnen. De minister ziet een gestage afname van gaswinning, maar de komende decennia is gas nog nodig in de energiebehoefte. Een gevraagde beperking van de gaswinning naar 2025 in plaats van 2033 past daar niet bij.</p>
1b	0002	Zienswijze	<p>Op pagina 15 van het winningsplan heeft de NAM een foto van Coevorden-17 geplaatst. Deze foto is gedateerd op 12-10-2001. Op 7-4-2003 bemerkte indiener reeds een begin van de ontmanteling van veld COV-17. Nu ligt het geheel ontmanteld, dus 15 jaar braakliggend. Er is nog steeds één grote betonnen vloer aanwezig. Op pagina 14, paragraaf 3.2, en op pagina 38, paragraaf 6.2, suggereert die NAM dat dit veld volledig in gebruik is. Indiener eist dat de NAM in haar tabel 4.1, op pagina 17 van het winningsplan, dit veld als geabandonneerd opneemt.</p>
		Antwoord	<p>De Coevorden-17 locatie gelegen aan de Tweede Blokweg te De Krim is nog in bedrijf voor gasbehandeling. De locatie wordt tevens gebruikt voor gasproductie uit het Coevordenveld, dat geen onderdeel is van het Hardenberg winningsplan. Wellicht doelt indiener op de abandonnering van holer A in put COV-17 in december 2002. Of misschien doelt indiener op een andere locatie. In Tabel 4.1 staan alle boringen naar de voorkomens in het Hardenberg winningsplan, alsmede de</p>

			locaties vanwaar deze geboord zijn. Andere boringen en locaties zijn beschreven in andere winningsplannen.
1c	0002	Zienswijze	Op pagina 8 van het instemmingsbesluit, paragraaf 5.1.3, staat dat een andere gebruiksvorm van de ondergrond door de gaswinning niet ongewenst onmogelijk gemaakt dient te worden. Indiener vraagt zich af op welke andere gebruiksvorm van de ondergrond de minister doelt.
		Antwoord	De gebruiksvormen waar in paragraaf 5.3.1 van het instemmingsbesluit naar wordt verwezen zijn de gebruiksvormen die in artikel 36, eerste lid, Mijnbouwwet staan aangegeven, te weten het belang van het planmatig gebruik of beheer van delfstoffen, aardwarmte, andere natuurlijke rijkdommen, waaronder grondwater met het oog op de winning van drinkwater, of mogelijkheden tot het opslaan van stoffen. Voor een gebruiksvorm van de ondergrond zijn instemmingsbesluiten met winnings- of opslagplannen nodig, waarbij de betrokken gemeente adviesrecht heeft.
1d	0002	Zienswijze	Indiener stelt dat de looptijd van het winningsplan maximaal 5 jaar mag zijn en tot uiterlijk 2025 loopt. Een verkorte winningsperiode mag niet leiden tot een verhoogde productie met alle mogelijke risico's van dien. Daarom wil indiener dat er een volumeplafond aan de gewijzigde winningsperiode wordt verbonden. Het volumeplafond wordt gesteld op 1 miljard Nm ³ te winnen gas uit de bestaande velden, waarbij geen enkele put meer geboord mag worden.
		Antwoord	De NAM heeft in haar winningsplan een productie beschreven in het High Case productiescenario van 2763 miljoen Nm ³ met een looptijd tot en met 31 december 2033. Bij de beoordeling en instemming met het winningsplan gaat het om de winning van gas in de (diepe) ondergrond. Bij de instemming met een winningsplan wordt en het planmatig gebruik en beheer beoordeeld, alsmede de kans op bodemdaling en bodemtrilling en de gevolgen die bodembeweging kan hebben (zie artikel 36 Mijnbouwwet). Mede op basis van de adviezen van SodM, TNO en Tcbb stemt de minister in met het winningsplan. Het winningsplan en de beoordeling ervan op onder andere planmatig beheer en veiligheid geven geen aanleiding om het maximale productievolume te beperken tot 1 miljard Nm ³ .
1e	0003	Zienswijze	Indiener stelt dat er niet duidelijk wordt aangegeven welke sancties toezichthouder ter beschikking staan, en ook daadwerkelijk zullen worden toepassen als de NAM, zoals in de huidige concessie nu meerdere malen is geconstateerd, meer gas wint dan de overeengekomen hoeveelheid.
		Antwoord	SodM is de onafhankelijke toezichthoudende instantie die toeziet op het naleven van de wet- en regelgeving voor mijnbouw gerelateerde projecten. Het is de verantwoordelijkheid van SodM om op te treden wanneer uit de bandbreedtes van het winningsplan wordt getreden of wanneer effecten groter blijken te zijn dan voorzien. In 2017 heeft SodM de NAM inderdaad geïnformeerd over een mogelijke overschrijding van het productievolume uit voorkomen Hardenberg-Oost met een vooraankondiging van bestuursdwang. Dit leidde echter niet tot een werkelijke handhavende maatregel. De minister heeft 18 januari 2018 ingestemd met een nieuw instemmingsbesluit met

			een winningsplan voor Hardenberg-Oost (kenmerk: DGETM-EO / 17185543). SodM is bevoegd tot oplegging van een last onder bestuursdwang ter handhaving van de in het instemmingsbesluit gestelde verplichtingen (artikel 132 van de Mijnbouwwet).
1f	0003	Zienswijze	Indiener stelt dat we leven in een periode waarbij de nadruk ligt op het gebruik en het ontwikkelen van niet fossiele energiebronnen. Met name het gebruik van aardgas en olie wordt op termijn steeds verder teruggebracht. De problematiek zoals die zich in de provincie Groningen voordoet maant de minister extra voorzichtig te zijn in het verstrekken van nieuwe of het verlengen van bestaande concessies. In ieder geval dient de minister duidelijk aan te kunnen tonen dat er een pure noodzaak bestaat bestaande concessies samen te voegen, de sluitingsdatum 13 jaar vooruit te schuiven en de mogelijkheid te geven aan de NAM om gebruik te maken van de op termijn milieuvervuilende hydraulische stimulatie.
		Antwoord	In de brief van 30 mei 2018 van de minister aan de Tweede Kamer (Kamerstukken II 2017-2018, 33529, nr. 469) met betrekking tot gaswinning uit de kleine velden en energietransitie legt het kabinet de prioriteit bij een zo snel mogelijke transitie naar duurzame energie. Zolang dat nodig is om tegemoet te komen aan de (afnemende) Nederlandse aardgasvraag, wil het kabinet het aardgas uit de kleine velden winnen, waar en voor zover dit veilig kan.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen betreffende planmatig beheer geven geen aanleiding om het instemmingsbesluit voor Hardenberg te wijzigen.

2			<i>Planmatig beheer-hydraulische stimulatie</i>
2a	0003	Zienswijze	Indiener stelt dat er in de stukken niet aangetoond wordt dat natuur en mens geen aanvaardbare risico's lopen door een milieuvervuilende winningstechniek als hydraulische stimulatie
		Antwoord	De minister merkt op dat de toepassing van hydraulische stimulatie bij conventionele gaswinning, anders dan indiener stelt, technisch geen omstreden methode is. SodM heeft een inventarisatie uitgevoerd van alle tot nu toe uitgevoerde hydraulische stimulaties in Nederland en de scenario's waarbij hydraulische stimulatie kan leiden tot negatieve gevolgen voor mens en milieu. SodM komt daarin tot de conclusie dat er als gevolg van deze hydraulische stimulaties (338 hydraulische stimulaties in ruim 250 putten) geen nadelige gevolgen voor mens en milieu bekend zijn (Kamerstukken II 2015/2016, 32 849, nr. 46). De Minister begrijpt dat hydraulische stimulatie in verband wordt gebracht met schaliegaswinning en de verhalen daarover uit de Verenigde Staten. Het gaat in het geval van het winningsplan Hardenberg echter om hydraulische stimulatie bij conventionele gaswinning, zoals dat al sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw wordt toegepast in Nederland. In tegenstelling tot schaliegaswinning gaat het bij conventionele gaswinning om incidentele stimulaties.

			In 2015 is hydraulische stimulatie uitgevoerd in de put DVD-4 van het Den Velde Limburg-voorkomen. De NAM voorziet dat opnieuw hydraulische stimulatie nodig zal zijn in de nieuw te boren putten in de voorkomens Den Velde Limburg en Hardenberg-Oost om alle aardgasreserves te kunnen produceren. Het werkprogramma wordt ingediend bij en gecontroleerd door SodM ten minste 6 weken vóór de uitvoering van de werkzaamheden.
2b	R005	Zienswijze	Indiener merkt dat over hydraulische putstimulatie lokaal onrust en zorgen bestaan. De Mijnraad geeft in haar advies aan dat het werkprogramma voor de hydraulische putstimulatie niet volgens de uniforme openbare voorbereidingsprocedure wordt voorbereid.
		Antwoord	Het werkprogramma voor het stimuleren van een voorkomen via een put wordt beoordeeld door SodM op diverse aspecten, waaronder veiligheid en het risico op het verlies van de integriteit van de afsluitende lagen. De beoordeling van het werkprogramma is geen besluit dat open staat voor bezwaar en beroep. De minister vindt het wel belangrijk dat betrokkenen worden geïnformeerd over de hydraulische stimulatie en de inhoud van het werkprogramma. De minister wijst op de 'Gedragscode gaswinning kleine velden' die op 7 september 2017 vanuit de koepelorganisatie van Nederlandse gasproducenten (NOGEPA), waar ook de NAM bij is aangesloten, is uitgebracht. Hoofdstuk 5 daarvan bevat afspraken over goede, open en transparante communicatie en contact met de omgeving. In de Gedragscode is onder andere opgenomen dat de initiatiefnemer zorgt voor het beschikbaar stellen van informatie en het contact met belanghebbende onderhoudt in alle fasen van de activiteiten, waarbij belanghebbenden bij relevante projectwijzigingen of inzichten actief worden geïnformeerd. De minister vindt het belangrijk dat de NAM ten aanzien van het werkprogramma open en transparant zal communiceren. De wijze waarop deze communicatie door de NAM wordt uitgevoerd is echter geen toetsingsgrond voor het instemmingsbesluit en kan daarom niet leiden tot het opnemen van een voorschrift. Daarnaast wijst de minister op het voornemen van SodM om een publieksvriendelijke samenvatting van het beoordeelde werkprogramma te publiceren op hun website.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen betreffende hydraulische stimulatie geven geen aanleiding om het instemmingsbesluit voor Hardenberg te wijzigen.

3			<i>Bodemdaling</i>
3a	R004	Zienswijze	Indiener hecht grote waarde aan de mogelijkheid om de kraan dicht te draaien op het moment dat zich zorgen voordoen met betrekking tot bodemdaling als gevolg van het winnen van gas. Indiener onderschrijft de mogelijkheid van SodM hiertoe. Wel wil indiener hierbij benadrukken dat als zich een dergelijke situatie voordoet de gemeente Hardenberg direct wordt ingelicht door de minister.

		Antwoord	De minister geeft aan dat SodM, in het geval er zorgen zouden ontstaan over de gaswinning, het winnen van gas kan stilleggen en een onderzoek kan instellen. Hiermee wordt invulling gegeven aan het hand-aan-de-kraan principe. Bij incidenten licht de NAM SodM direct in. SodM licht de veiligheidsregio in. Recent heeft SodM haar werkwijzen ten aanzien van het doormelden van incidenten naar decentrale overheden aangescherpt zodat de gemeente Hardenberg direct wordt ingelicht.
3b	R004	Zienswijze	Indiener hecht grote waarde aan het actueel hebben en houden van de maaiveldhoogtes binnen het winningsgebied Hardenberg. De laatste daadwerkelijke hoogtemeting dateert van 2014. De NAM geeft aan dat zij de hoogtemetingen iedere 5 jaar uitvoert. Dat houdt voor het veld Hardenberg in, dat hier in 2019 metingen worden uitgevoerd. Indiener verwacht dat de minister in zijn definitieve besluit de NAM aanspoort de meting in 2018 uit te voeren, zodat er voor het in werking treden van het winningsplan Hardenberg een actuele hoogtemeting is.
		Antwoord	De bodemdaling is tot op heden minimaal en de verwachting is dat deze maximaal 4 cm zal bedragen. Er worden geen veiligheidsrisico's verwacht. Daarom neemt de minister geen voorwaarde op voor een actuele hoogtemeting. De minister verwijst naar het meetplan dat de NAM jaarlijks bij het SodM indient en dat is in te zien op www.nlog.nl/zuid-oostdrenthe .
3c	0002	Zienswijze	Op pagina 14 van het instemmingsbesluit, paragraaf 5.2.3, staat dat een voorschrift om in 2018 een hoogtemeting als referentiemeting te doen plaatsvinden niet wordt opgenomen. Indiener vindt dat de minister de burgers niet serieus neemt.
		Antwoord	De minister stelt dat er op basis van het winningsplan en de onderliggende adviezen geen reden tot zorg is over de gevolgen van bodemdaling als gevolg van de gaswinning. Bij maximaal 4 cm bodemdaling over 16 jaar en een voorgenomen meting in 2019, biedt een hoogtemeting in 2018 geen extra of wezenlijk andere informatie. Gelet hierop constateert de minister dat de algemene bepalingen die van toepassing zijn op het meetplan ingevolge artikel 30 Mijnbouwbesluit, volstaan. De toepassing van de meetpunten en de uitvoering van de metingen zal in het kader van het meetplan Zuid-Oost Drenthe door SodM, namens de minister, worden beoordeeld. Het meetplan dient de NAM jaarlijks bij het SodM in en is in te zien op www.nlog.nl/zuid-oostdrenthe . Gezien voornoemde bepalingen acht de minister het niet noodzakelijk om een voorschrift aan het besluit te verbinden waarmee NAM zal worden verplicht een hoogtemeting als referentiemeting in het jaar 2018 uit te voeren.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen betreffende bodemdaling geven geen aanleiding om het instemmingsbesluit voor Hardenberg te wijzigen.

4			<i>Bodemtrilling</i>
4a	R004	Zienswijze	De mijnraad adviseert in zijn brief aan de minister om in het gebied ten minste één extra meetpunt voor te schrijven en in overleg met het KNMI te treden wat voor dit gebied voldoende is. Het KNMI geeft aan dat er ten minste drie extra meetpunten nodig zijn om een eventuele beving binnen het gebied te traceren. Het bevreemdt indiener dat de minister desondanks vindt dat het huidige meetnet afdoende is. De kans op het optreden van een beving binnen het plangebied Hardenberg is reëel en de beving kan fors zijn. De minister onderschrijft dit. Het kunnen traceren van de beving in het gebied is volgens ons van cruciaal belang. Op deze wijze kan in samenhang met een bouwkundige opname en het traceren van de breuk binnen het gebied die gebeefd heeft een betrouwbaar beeld van de mogelijke schade binnen het bevingengebied worden gegeven. De schadeafhandeling is dan ook eenvoudiger te realiseren. Daarom vraagt indiener de minister om in het definitieve besluit de NAM te verplichten om binnen het plangebied drie extra meetpunten te realiseren en deze aan te sluiten op het KNMI-meetnet.
		Antwoord	Het KNMI-meetnet kan landsdekkend trillingen meten vanaf een 1,5 op de schaal van Richter. Om een mogelijk geactiveerde breuk ook te lokaliseren, zijn algemeenheid drie meetstations nodig. Of er ook daadwerkelijk drie stations aangelegd moeten zijn, wordt afgewogen tegen het seismisch risico. In het geval van Hardenberg is het seismisch risico laag en zal de minister derhalve geen extra seismische meetstations voorschrijven. Op het moment dat er een hydraulische stimulatie wordt uitgevoerd dient er evenwel wel een seismisch monitoringsnetwerk aangelegd te zijn dat operationeel is in de periode waarin de hydraulische stimulatie wordt uitgevoerd. Dit netwerk kan bijvoorbeeld bestaan uit het tijdelijk plaatsen van één of meerdere seismometers om eventuele grondbewegingen ten gevolge van de hydraulische stimulatie te identificeren. Het werkprogramma zal moeten ingaan op de locatiespecifieke details. Voorts zij vermeld dat de NAM boven het oostelijk deel van het Coevordengasveld een extra accelerometerversnellingsmeter plaatst. Op basis van registraties van deze meter kan de relatie tussen mogelijke bodemtrillingen en de versnelling van het aardoppervlak, die mogelijk als gevolg van winningsactiviteiten van omliggende velden optreden, beter worden vastgesteld.
4b	R005	Zienswijze	Indiener verzoekt de minister een voorschrift in het instemmingsbesluit op te nemen tot een zodanige uitbreiding van het meetnet met seismografen dat de locatie van trillingen nauwkeurig kan worden bepaald. Het aantal en de locaties van de seismografen moeten in overleg met het KNMI worden bepaald. Gelet op de in het winningsplan genoemde bevingskans van 42%, is indiener van mening dat de NAM meerdere seismografen moet bijplaatsen. Dit maakt nu ten onrechte geen onderdeel uit van het winningsplan en instemmingsbesluit. De NAM is van plan het meetnet met 1 seismograaf uit te breiden. Het KNMI geeft echter aan dat het met minimaal 3 seismografen mogelijk is om de herkomst van een beving nauwkeurig te kunnen lokaliseren. Het

			<p>huidige meetnetwerk is volgens het ontwerp-instemmingsbesluit te grofmazig om de locatie van trillingen nauwkeurig te bepalen. Er zijn zowel aan de Nederlandse zijde als aan de Duitse zijde van de landsgrens meerdere gasvoorkomens en verschillende operators aanwezig. Het is daarom van belang dat een eventuele trilling nauwkeurig te lokaliseren is. Hierdoor komt er meer duidelijkheid over de aansprakelijkheid. Dat komt de afhandeling van schade ten goede. Indiener hecht daarom grote waarde aan de uitbreiding van het meetnet van het KNMI. Voorts zij vermeld dat de NAM boven het oostelijk deel van het Coevordengasveld een extra accelerometerversnellingsmeter plaatst. Op basis van registraties van deze meter kan de relatie tussen mogelijke bodemtrillingen en de versnelling van het aardoppervlak, die mogelijk als gevolg van winningsactiviteiten van omliggende velden optreden, beter worden vastgesteld.</p>
		Antwoord	<p>De minister heeft naar aanleiding van de adviezen van de Tcbb en de Mijnraad contact opgenomen met het KNMI. KNMI stelt dat in algemene zin geldt dat er drie seismisch meetpunten nodig zijn om een trilling te kunnen lokaliseren. Het dichtstbijzijnde boorgatstation bij de velden rond Hardenberg is station Venebrugge (VBG), gelegen 8 km ten zuiden van de velden. Naar het zuidoosten is het Twente-netwerk operationeel, waarvan het dichtstbijzijnde station (T01) op 18 km afstand gelegen is. Andere boorgatstations liggen verder ten noorden van de velden uit het winningsplan. Het KNMI kan met behulp van het huidige monitoringsnetwerk voor dit gebied aardbevingen met een magnitude van 1,5 of hoger goed lokaliseren (zie ook figuur 8-5 van het winningsplan). Of er ook daadwerkelijk drie stations aangelegd moeten zijn, wordt afgewogen tegen het seismisch risico. In het geval van de Hardenberg-gasvelden is het seismisch risico laag (Categorie I) en zal de minister derhalve geen extra seismische meetstations voorschrijven.</p>
4c	0002	Zienswijze	<p>Indiener stelt dat bij bodemtrillingen een hand-aan-de-kraan principe moet worden gehanteerd, dat wil zeggen dat de gaswinning onmiddellijk wordt gestaakt bij een aantoonbare beving. Bij het gestelde hand-aan-de-kraan principe geldt gehele stopzetting reeds na één dag na het starten van de hernieuwde gaswinning.</p>
		Antwoord	<p>Het is de verantwoordelijkheid van SodM om op te treden wanneer uit de bandbreedtes van het winningsplan wordt getreden of wanneer effecten groter blijken te zijn dan voorzien. Op basis van het KNMI-netwerk kunnen trillingen worden gemeten vanaf een 1,5 op de schaal van Richter zodat trillingen kunnen worden vastgesteld en zo nodig maatregelen kunnen worden genomen.</p>
4d	0002	Zienswijze	<p>Indiener stelt dat de gaswinning alleen kan plaatsvinden als blijkt dat de risico's op aardbevingen tot een minimum worden beperkt. Bij een gemeten aardbevingskracht van 2 op de schaal van Richter, moet de totale gaswinning worden gestopt.</p>
		Antwoord	<p>Op basis van het KNMI-netwerk kunnen trillingen worden gemeten vanaf een 1,5 op de schaal van Richter zodat trillingen kunnen worden vastgesteld en zo nodig maatregelen kunnen worden genomen. Voor de velden Hardenberg, Hardenberg-Oost en De Velde Limburg is de maximale magnitude (hierna: Mmax) hoger dan 2,0. De Mmax is gedefinieerd als "de magnitude van de</p>

			<p>theoretisch sterkst mogelijke bodemtrilling, die door een bron in een specifiek gebied gegenereerd kan worden". Indien er een bodemtrilling plaatsvindt, betekent dat niet dat die trilling dan de Mmax heeft. De kans op een bodemtrilling met Mmax is zeer gering. De vertaling naar de mogelijke schade doet SodM in haar advies op het winningsplan wel op basis van de Mmax (worst-case scenario). De mate van negatieve effecten van een bodemtrilling wordt in grote mate bepaald door het type bebouwing, de staat van het onderhoud en de lokale ondiepe bodemgesteldheid. Voor de velden Hardenberg, Hardenberg-Oost en De Velde Limburg is er sprake van een stijve, zanderige bodem waardoor de beweging van de bodem beperkt zal blijven. Dit wordt bevestigd door alle recente studies welke zijn uitgevoerd naar de bijdrage van de ondiepe bodem aan de grondbewegingen in Groningen. Met betrekking tot bodemtrillingen valt het aardbevingsrisico voor de gasvelden van het gewijzigd winningsplan Hardenberg in seismische risicocategorie I (laagste risicocategorie).</p> <p>SodM heeft in zijn advies aangegeven dat NAM de SRA conform de "Methodiek voor risicoanalyse omtrent geïnduceerde bevingen door gaswinning" heeft uitgevoerd en concludeert dat de classificatie van de vier gasvelden uitkomen in de seismische risicocategorie I. SodM deelt de conclusie van de NAM dat het risico op aardbevingen en aanverwante schade beperkt is. Door middel van het huidige meetnet van het KNMI wordt de seismische activiteit bij de gasvelden van het gewijzigd winningsplan Hardenberg gemeten. De Tcbb deelt de mening van SodM en TNO.</p> <p>De NAM heeft in het gewijzigd winningsplan Hardenberg activiteiten voor hydraulische stimulatie beschreven. De locatiespecifieke risicoanalyse zal de NAM conform de geldende bepalingen van het Mijnbouwbesluit en de Mijnbouwregeling voorafgaand aan de uitvoering van hydraulische stimulatie ter goedkeuring bij SodM indienen.</p> <p>Gelet op de adviezen van SodM, TNO en de Tcbb stelt de minister vast dat het afdoende is dat door middel van het huidige meetnet van KNMI de seismische activiteit rond de gasvelden van het gewijzigd winningsplan Hardenberg wordt gemeten en dat er op basis van het gewijzigd winningsplan Hardenberg geen aanleiding is om aanvullende voorwaarden te stellen.</p>
4e	0003	Zienswijze	De NAM geeft zelf al aan dat bodemtrillingen zeker zijn te verwachten. Van welke zwaarte, frequentie en duur blijkt eveneens niet uit de stukken.
		Antwoord	De beoordeling van de gevolgen van aardbevingen is met de SRA-methodiek niet langer beperkt tot de "seismische hazard" (seismische dreiging), maar is uitgebreid naar het daadwerkelijke seismische risico (effecten voor omwonenden). De eerste stap van de seismische risicoanalyse (SRA) is een statistische vergelijking op geologische, productietechnische en mechanische kenmerken met de karakteristieken van andere kleine gasvelden die in het verleden tot lichte

			<p>bevingen ($M < 2.0$) hebben geleid. Op basis van die vergelijking wordt de kans op beven van het desbetreffende veld ingeschat.</p> <p>Aan de hand van eigenschappen van een gasveld worden dus uitspraken gedaan over de kans op beven van dat gasveld. Gasvelden die geen gelijkenis vertonen met de velden die al gebeefd hebben, zoals bij Den Velde Zechstein het geval is, krijgen een verwaarloosbare kans op een bodemtrilling toegekend. Gasvelden die gelijkenis vertonen met de gasvelden die reeds gebeefd hebben, zoals bij gasvelden Hardenberg, Hardenberg-Oost en Den Velde Limburg krijgen een relatief hoge kans ($0,42 \pm 0,08$) op een bodemtrilling toegekend.</p> <p>Voor de velden Hardenberg, Hardenberg-Oost en De Velde Limburg is de M_{max} resp. 3,5, 2,8 en 3,0. Indien er een bodemtrilling plaatsvindt, betekent dat niet dat die bodemtrilling dan de M_{max} heeft. De kans op een bodemtrilling met M_{max} is zeer gering. De kans op bodemtrillingen vanuit het veld Den Velde Zechstein is verwaarloosbaar.</p>
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen betreffende bodemtrilling geven geen aanleiding om het instemmingsbesluit voor Hardenberg te wijzigen.

5			<i>Schade door bodembeweging</i>
5a	R004, 0002	Zienswijze	<p>Het doet indiener goed te lezen dat de minister in het ontwerp-instemmingsbesluit voorschrijft dat de NAM binnen 12 maanden na in werking treden van het besluit een bouwkundige opname laat uitvoeren. Indiener onderschrijft deze voorwaarde. De minister geeft echter aan de dat de bouwkundige opname dient te geschieden bij een representatieve selectie van bouwwerken, waaronder ook kunstwerken en infrastructurele werken. De velden Hardenberg liggen in een groot landelijk gebied met enkele kleine kernen. De bebouwing binnen dit gebied kenmerkt zich door vele agrarische gebouwen met nevengebouwen en particuliere woningen die in de loop van vele honderden jaren zijn gerealiseerd met ieder een eigen bouwstijl en fundering. Het is dan ook niet realistisch om hieruit een representatieve selectie te genereren voor een bouwkundige opname. Naast de verschillen in bouw, bouwtechniek en bouwtijd speelt ook het gelijkheidsbeginsel een rol. Dit valt binnen een bouwblok in een buurt met rijwoningen wel uit te leggen, maar in een groot buitengebied met zoveel verschillende soorten en typen bebouwing niet. Daarom is indiener van mening dat binnen het gebied een 100% bouwkundige opname moet worden uitgevoerd. Indiener verzoekt de minister dan ook om artikel 2 van het ontwerp-instemmingsbesluit uit te breiden met een 100% bouwkundige opname binnen het winningsgebied Hardenberg.</p>

		Antwoord	In de toelichting bij het besluit is gespecificeerd dat voor de representatieve selectie onder andere de leeftijd, de bouwkundige constructie van een bouwwerk evenals de status van gemeentelijk of Rijksmonument een rol kan spelen. Voor de gemeente is hierin inderdaad een informerende taak weggelegd. De premisse bij de representativiteit is gelegen in het feit dat na een bodemtrilling, het effect van die trilling op de bouwwerken waar een opname bouwkundige staat heeft plaatsgevonden, in algemene zin ook bruikbaar is voor de beoordeling van schade aan (of effecten op) bouwwerken in het gebied waar de opname bouwkundige staat niet voor heeft plaatsgevonden. De minister laat het aan de uitvoerder en de deskundige partij, na overleg met de gemeente, over om een representatieve selectie te maken. Hoe deze selectie gemaakt wordt zal beschreven staan in het plan van aanpak dat aan de minister wordt overgelegd.
5b	R004, R005	Zienswijze	Het doet indiener deugd dat de minister het verzoek om een onafhankelijk schadeprotocol voor kleine velden adequaat heeft opgepakt. Indiener wil de minister erop wijzen dat in het land met smart wordt gewacht op een dergelijk onafhankelijk protocol. Indiener dringt er daarom bij de minister op aan om ervoor te zorgen dat voor het eind van dit jaar het protocol schadeafhandeling voor kleine velden gereed is.
		Antwoord	Mede naar aanleiding van het advies dat de Tcbb op zijn verzoek op 28 februari 2018 heeft uitgebracht, heeft de minister bij brief van 9 oktober 2018, gericht aan de Voorzitter van de Tweede Kamer (vergaderjaar 2018-2019, 32849 nr. 137), de Kamer geïnformeerd over de nadere uitwerking van zijn voornemen om te komen tot een uniforme landelijke en onafhankelijke beoordeling en afhandeling van mogelijke mijnbouwschade. In hoofdlijnen komt deze uitwerking op het volgende neer. De minister is voornemens een onafhankelijke en deskundige commissie (Commissie mijnbouwschade) in het leven te roepen waar gedupeerden met mogelijke mijnbouwschade die niet het gevolg is van de gaswinning uit het Groningenveld of de gasopslag Norg, hun verzoek tot vergoeding daarvan kunnen indienen. Die commissie zal moeten zorgen voor een onafhankelijke beoordeling van meldingen van mijnbouwschades en van verzoeken om vergoeding daarvan. Daarbij zal de minister een objectief en transparant schadeprotocol vaststellen dat de commissie een leidraad geeft bij de procedure voor het vormen van een oordeel over de ingediende schadeclaim, over de aanspraak op vergoeding van de schade en over de omvang van het bedrag van de schadevergoeding dat door de mijnbouwonderneming zou moeten worden uitgekeerd. De minister zal zich ervoor inzetten dat schadeclaims van relatief beperkte omvang ruimhartig zullen worden beoordeeld en snel en efficiënt zullen worden afgehandeld.

			De minister zal met de mijnbouwondernemingen afspraken maken dat zij aan het oordeel van de Commissie mijnbouwschade committeren en dienovereenkomstig tot betaling zullen overgaan. Dit nog vast te stellen schadeprotocol wordt ook van toepassing op de gaswinning Hardenberg.
5c	R005	Zienswijze	Met instemming heeft indiener kennisgenomen van opname van een voorschrift voor het vaststellen van de bouwkundige staat van representatieve bouwwerken. Indiener verzoekt de minister nogmaals om een uniforme richtlijn voor het uitvoeren van bouwkundige vooropnamen vast te stellen. Een dergelijke richtlijn zal de kwaliteit van de bouwkundige vooropnamen verbeteren, waarbij de uitvoering transparanter en controleerbaar wordt.
		Antwoord	Aan een opname bouwkundige staat is de beoordelingsrichtlijn BRL 5024 verbonden. Deze richtlijn voorkomt dat ongelijkheid optreedt in de wijze waarop de vooropnamen worden uitgevoerd tussen verschillende gemeenten en tussen verschillende mijnbouwondernemingen. Deze richtlijn draagt bij aan een soepeler afhandeling van eventuele toekomstige schades. Wanneer een woning niet is ingedeeld in de representatieve selectie, dan kan de bewoner ook zelf een opname bouwkundige staat laten uitvoeren conform BRL 5024. De gemaakte kosten kunnen dan niet verhaald worden bij de operator.
5d	0001	Zienswijze	Als na een jaar uit de plaatsing van meetapparatuur bodemdaling is aangetoond, zou de NAM met winning moeten stoppen. Indiener wenst dat de minister alsnog dit opneemt in het winningsplan en binnen het genoemde jaar met winning stopt zodat de gehuurde bungalow van indiener in goede staat behouden blijft.
		Antwoord	De verwachte bodemdaling is gering. De bodemdalingsprognose laat zien dat de nog te verwachten bodemdaling boven de reservoirs van dit winningsplan minder dan 2 cm bedraagt. De totale bodemdaling vanaf start van de winning in 1975 tot aan het einde van de productie in 2033 bedraagt naar verwachting minder dan 4 cm. Wanneer na interpretatie van bodemmeetgegevens eenduidig geconcludeerd kan worden dat de maximale bodemdaling verwacht wordt te worden overschreden, dan moet een gewijzigd winningsplan worden ingediend. Als effecten hoger zijn dan beschreven in het winningsplan kan de winning niet worden voortgezet op grond van instemmingsbesluit. Dit volgt uit de Mijnbouwwet en de minister zal daarom geen aanvullende voorschriften opnemen. In het algemeen leidt diepe bodemdaling door gaswinning niet tot gebouwschade. Dit blijkt ook uit een recent onderzoek (11-07-2018) naar de oorzaken van gebouwschade in Groningen waarbij nieuwe technieken zijn gebruikt. Daarin concludeert de TU Delft dat diepe bodemdaling door gaswinning geen rol speelt bij het ontstaan van schade door zettingen in de onderzochte gevallen, althans niet in termen van door de bodemdaling veroorzaakte hellingen en krommingen in de bodem en in een gebouw. Het rapport is te raadplegen via:

			www.tudelft.nl/2018/tu-delft/tu-delft-publiceert-uitkomsten-onderzoek-oorzaken-schade-in-provincie-groningen/
5e	0001	Zienswijze	Indiener claimt een vergoeding van 800 euro per maand voor het gedeefde woongenot en de noodzaak dat indiener naar een andere woning moet verhuizen.
		Antwoord	<p>De NAM heeft op basis van de Mijnbouwwet een zorgplicht ten aanzien van de uitvoering van zijn mijnbouwactiviteiten en moet maatregelen nemen om mijnbouwschade en onveilige situaties te voorkomen. Omwonenden die toch denken schade te hebben, door bodembeweging als gevolg van de gaswinning van de NAM kunnen hun schadeclaim indienen bij de NAM. De NAM is wettelijk aansprakelijk voor schade door bodembeweging als gevolg van haar gaswinning. De schadeprocedure van de NAM kunt u vinden op de website van de NAM. (www.nam.nl/algemeen/mediatheek-en-downloads/forms/formulier-schade-melden-aardbeving-door-gaswinning.html).</p> <p>Wanneer een omwonende het niet eens is met het oordeel van de NAM over de schade, kan hij de Tcbb inschakelen. De NAM conformeert zich aan het oordeel van de Tcbb.</p> <p>De minister heeft recent aangegeven snel aan de slag te gaan om te komen tot een landelijke en onafhankelijke afhandeling van mijnbouwschades buiten Groningen (Kamerstuk II 2018-19, 32849, nr. 137). De minister ziet geen aanleiding voor een vergoeding zoals indiener wenst.</p>
5f	0002	Zienswijze	Op pagina 20 van het instemmingsbesluit, paragraaf 5.3.3, staat dat de minister optredende constructieve schade of matig constructieve schade aan bebouwing verwaarloosbaar acht. Indiener vraagt zich af wie verantwoordelijk is voor vergoeding van de schade. Indiener vreest dat dit voor rekening is van de burger.
		Antwoord	<p>Als een oorzakelijk verband tussen de schade en de gaswinning van de NAM wordt vastgesteld, dan moet de NAM deze schade vergoeden (artikel 6:177 van het Burgerlijk Wetboek). Zou de NAM hier niet (meer) toe in staat zijn, dan vindt vergoeding plaats uit het Waarborgfonds mijnbouwschade. Omdat deze verplichtingen direct voortvloeien uit de wet, hoeft hierover geen voorschrift te worden opgenomen in dit instemmingsbesluit.</p> <p>Het Burgerlijk Wetboek komt in beeld als er schade is ontstaan. Schade door de gaswinning dient uiteraard zoveel mogelijk worden voorkomen. Op grond van de Mijnbouwwet rust op de NAM de plicht om alle maatregelen te nemen die redelijkerwijs gevegd kunnen worden om schade door bodembeweging te voorkomen. Voor de beoordeling van het winningsplan volgt de minister het toetsingskader van de Mijnbouwwet en het Mijnbouwbesluit. De minister betreft bij zijn instemming met het winningsplan het belang van de veiligheid voor omwonenden, het voorkomen van schade aan gebouwen of infrastructurele werken of de</p>

			<p>functionaliteit daarvan en het voorkomen van nadelige gevolgen van natuur en milieu. De instemming die de minister verleent op basis van dit toetsingskader, eventueel onder beperkingen of voorschriften, laat onverlet dat eventuele schade die optreedt als gevolg van de gaswinning naar de maatstaven van het Burgerlijk Wetboek moet worden vergoed.</p> <p>De schadeprocedure van de NAM is te vinden op de website van de NAM: (www.nam.nl/algemeen/mediatheek-en-downloads/forms/formulier-schade-melden-aardbeving-door-gaswinning.html).</p>
5g	0002	Zienswijze	<p>Op pagina 23 van het instemmingsbesluit, paragraaf 5.4.3, stelt de minister dat de schadeafwikkeling door de gewijzigde gaswinning door de Tcbb wordt verzorgd. Voordat het landelijk instituut Mijnbouwschade is geïnstalleerd wil indiener geen gaswinning, omdat de minister nog steeds niet de exacte betaalbron heeft vermeld. Voor die datum zou ook geen ander winningsplan mogen worden ingediend. Indiener leeft nog steeds in onwetendheid en onzekerheid.</p>
		Antwoord	<p>Als een oorzakelijk verband tussen de schade en de gaswinning van de NAM wordt vastgesteld, dan moet de NAM deze schade vergoeden (artikel 6:177 van het Burgerlijk Wetboek). De schadeprocedure van de NAM kunt u vinden op de website van de NAM. (www.nam.nl/algemeen/mediatheek-en-downloads/forms/formulier-schade-melden-aardbeving-door-gaswinning.html).</p> <p>Wanneer een omwonende het niet eens is met het oordeel van de NAM over de schade, kan hij de Tcbb inschakelen. De NAM conformeert zich aan het oordeel van de Tcbb.</p> <p>Op 9 oktober 2018 heeft de minister een brief aan de Tweede Kamer gestuurd (Kamerstuk II 2018-19, 32849, nr. 137) over een landelijke en onafhankelijke afhandeling van mijnbouwschades. De minister zal een onafhankelijk schadeprotocol voor kleine velden vast te stellen en het instellen van een landelijke commissie mijnbouwschade. Wanneer dit schadeprotocol voor de kleine velden gereed is, zal het ook van toepassing zijn op Hardenberg.</p>
5h	0002	Zienswijze	<p>Op pagina 24 van het instemmingsbesluit, paragraaf 5.4.3, draagt de minister plotseling de schadeafwikkeling op aan de NAM volgens BW boek 6 artikel 177. Minister Wiebes verzekert verder, dat mocht de NAM niet kunnen betalen, dan moet het Waarborgfonds Mijnbouwschade dat dan doen. Schadeclaims indienen bij die NAM kan niet als deze failliet is. De minister weigert om, een apart Hardenbergs -schadeprotocol, op te zetten. Op de tv hoorde indiener de minister verklaren dat uiteindelijk de staat moet betalen. Dus niet de NAM. Indiener voelt zich misleid.</p>
		Antwoord	<p>Als een oorzakelijk verband tussen de schade en de gaswinning van de NAM wordt vastgesteld, dan moet de NAM deze schade vergoeden (artikel 6:177 van het Burgerlijk</p>

			<p>Wetboek). Zou de NAM hier niet (meer) toe in staat zijn, dan vindt vergoeding plaats uit het Waarborgfonds mijnbouwschade. Omdat deze verplichtingen direct voortvloeien uit de wet, hoeft hierover geen voorschrift te worden opgenomen in dit instemmingsbesluit.</p> <p>In het Mijnbouwbesluit is het vermogen van het Waarborgfonds Mijnbouwschade vastgelegd. Indien op 1 januari van enig kalenderjaar het vermogen waarover het fonds beschikt minder bedraagt dan het vermogen waarover het fonds op grond dient te beschikken, wordt het tekort aangevuld. Het Waarborgfonds wordt aangevuld door de mijnbouwondernemingen, niet door de Staat. Zo is het vermogen van het fonds gegarandeerd.</p> <p>Het Burgerlijk Wetboek komt in beeld als er schade is ontstaan. Schade door de gaswinning dient uiteraard zoveel mogelijk worden voorkomen. Op grond van de Mijnbouwwet rust op de NAM de plicht om alle maatregelen te nemen die redelijkerwijs gevegd kunnen worden om schade door bodembeweging te voorkomen. Voor de beoordeling van het winningsplan volgt de minister het toetsingskader van de Mijnbouwwet en het Mijnbouwbesluit. De minister betreft bij zijn instemming met het winningsplan het belang van de veiligheid voor omwonenden, het voorkomen van schade aan gebouwen of infrastructurele werken of de functionaliteit daarvan en het voorkomen van nadelige gevolgen van natuur en milieu. De instemming die de minister verleent op basis van dit toetsingskader, eventueel onder beperkingen of voorschriften, laat onverlet dat eventuele schade die optreedt als gevolg van de gaswinning naar de maatstaven van het Burgerlijk Wetboek moet worden vergoed. De uitspraak van de minister op televisie moet in de juiste context worden geplaatst. Omdat indiener niet heeft aangegeven wanneer en in welk kader de opmerkingen zijn gemaakt, kan niet worden beoordeeld of de uitspraak betrekking heeft op de gaswinning in Hardenberg.</p>
5i	0002	Zienswijze	<p>Indiener stelt dat een onafhankelijk schadeprotocol en een bouwkundige vooropname moet worden ingesteld. Voor de afwikkeling van de ontstane constructieve schade aan de bebouwingen in de gemeente zou de gemeente Hardenberg een schadefonds kunnen instellen. De NAM is dan verplicht om jaarlijks 5% van haar gaswinst daarin te storten. Uit dit fonds kunnen dan de ontstane schades direct verholpen worden. Is er geen winst, dan verplicht de Staat zich om elk jaar zolang er gas gewonnen wordt €50.000,- in het fonds te storten. Bij grote schades neemt de Staat alle kosten voor zijn rekening, evenals het ontstane smartengeld.</p>
		Antwoord	<p>Op 9 oktober 2018 heeft de minister een brief aan de Tweede Kamer gestuurd (Kamerstuk II 2018-19, 32849, nr. 137) over een landelijke en onafhankelijke afhandeling van</p>

			<p>mijnbouwschades. De minister zal een onafhankelijk schadeprotocol voor kleine velden vaststellen en een landelijke commissie mijnbouwschade instellen. Wanneer dit schadeprotocol voor de kleine velden gereed is, zal het ook van toepassing zijn op Hardenberg.</p> <p>De minister ziet geen aanleiding voor een schadefonds zoals indiener wenst. Wanneer een oorzakelijk verband tussen de schade en de gaswinning van de NAM wordt vastgesteld, moet de NAM deze schade moet vergoeden (artikel 6:177 van het Burgerlijk Wetboek). Zou de NAM hier niet (meer) toe in staat zijn, dan vindt vergoeding plaats uit het Waarborgfonds mijnbouwschade. Omdat deze verplichtingen direct voortvloeien uit de wet, hoeft hierover geen voorschrift te worden opgenomen in dit instemmingsbesluit.</p> <p>Het Burgerlijk Wetboek komt in beeld als er schade is ontstaan. Schade door de gaswinning dient uiteraard zoveel mogelijk worden voorkomen. Op grond van de Mijnbouwwet rust op de NAM de plicht om alle maatregelen te nemen die redelijkerwijs gevegd kunnen worden om schade door bodembeweging te voorkomen. Voor de beoordeling van het winningsplan volgt de minister het toetsingskader van de Mijnbouwwet en het Mijnbouwbesluit. De minister betreft bij zijn instemming met het winningsplan het belang van de veiligheid voor omwonenden, het voorkomen van schade aan gebouwen of infrastructurele werken of de functionaliteit daarvan en het voorkomen van nadelige gevolgen van natuur en milieu. De instemming die de minister verleent op basis van dit toetsingskader, eventueel onder beperkingen of voorschriften, laat onverlet dat eventuele schade die optreedt als gevolg van de gaswinning naar de maatstaven van het Burgerlijk Wetboek moet worden vergoed.</p> <p>De schadeprocedure van de NAM is te vinden op de website van de NAM: (www.nam.nl/algemeen/mediatheek-en-downloads/forms/formulier-schade-melden-aardbeving-door-gaswinning.html).</p>
5j	0006	Zienswijze	<p>Indiener begrijpt de zorgen rond schade en de wens om in de toekomst eenvoudiger duidelijkheid te hebben over schadeoorzaak. Het gebruik van een bouwkundige opname zou hierbij een rol kunnen spelen. Echter, op dit moment is nog niet gedefinieerd wat een representatieve bouwkundige opname is en aan welke vereisten een dergelijke bouwkundige opname zou moeten voldoen. Zonder duidelijke standaarden en een bewezen methodiek, is de bouwkundige opname vooral een momentopname waaruit niet zonder meer kan volgen dat bepaalde schade die nadien is opgetreden, ook mijnbouwschade is. Zolang onduidelijk is wat een bouwkundige opname exact is, acht indiener het bezwaarlijk dat het instemmingsbesluit de indruk wekt dat met een opname mijnbouwschade wordt vastgesteld.</p>

		Antwoord	<p>De minister begrijpt dat er nog geen uitgebreide ervaring is met het maken van een plan van aanpak en het uitvoeren van de opname bouwkundige staat. Aan een opname bouwkundige staat is de beoordelingsrichtlijn BRL 5024 verbonden.</p> <p>In de overwegingen in het besluit is al gespecificeerd dat voor de representatieve selectie onder andere de leeftijd, de bouwkundige constructie van een bouwwerk evenals de status van gemeentelijk of Rijksmonument een rol kan spelen. De premisse bij de representativiteit is gelegen in het feit dat na een bodemtrilling, het effect van die trilling op de bouwwerken waar een opname bouwkundige staat heeft plaatsgevonden, in algemene zin ook bruikbaar is voor de beoordeling van schade aan (of effecten op) bouwwerken in het gebied waar de opname bouwkundige staat niet voor heeft plaatsgevonden.</p>
5k	0006	Zienswijze	<p>In februari 2018 heeft Tcbb een verkenning gepubliceerd over een uniforme en onafhankelijke afhandeling van mijnbouwschade in Nederland. In deze verkenning zijn de contouren geschetst voor de afhandeling van mijnbouwschade. Als aspect dat nadere studie en uitwerking verdient, identificeert de Tcbb expliciet instructies voor de inventarisatie en beoordeling van gebiedskenmerken en de aanwezige bebouwing. Op basis van deze verkenning heeft de minister in de brief van 30 mei jl. aan de Tweede Kamer toegelicht dat de minister onderzoek zal doen naar een schadeafhandeling onder publieke regie. In de Kamerbrief over gaswinning uit kleine velden van dezelfde datum stelt de minister vast dat de minister na de zomer op basis van een nog te verschijnen Tcbb-advies verder zal bezien op welke wijze uitvoering moet worden gegeven aan een bouwkundige opname. Naar de indruk van indiener is het niet zinvol of zelfs contraproductief om bouwkundige opnames te verrichten voordat dit onderzoek is afgerond en uit het onderzoek is gebleken of bouwkundige opnames bij kunnen dragen aan het vaststellen van mijnbouwschade en zo ja, welke randvoorwaarden dan aan die bouwkundige opnames moeten worden gesteld. Deze randvoorwaarden zouden vervolgens kunnen worden opgenomen in een door de minister opgesteld schadeprotocol. Kortom, pas als is vastgesteld in een protocol rond schadeafhandeling dat en hoe een bouwkundige opname objectief mijnbouwschade kan aantonen, is het een bruikbaar instrument. Daarbij merkt indiener ook op dat tot op heden nog nooit bouwkundige opnames zijn gebruikt om mijnbouwschade aan te tonen. Het voorgaande betekent echter niet dat indiener geen oog heeft voor het wegnemen van de zorgen rondom schade aan gebouwen door mijnbouwactiviteiten. Indiener stelt daarom voor dat als in het definitieve instemmingsbesluit een bepaling wordt opgenomen over het verrichten van bouwkundige opnames, aansluiting te zoeken bij een toekomstig schadeprotocol of andere regeling waarin nut en noodzaak van bouwkundige opnames zijn vastgesteld. Indiener verzoekt daarom artikel 2 te schrappen, dan wel aan te passen, tot:</p>

			<i>"Teneinde eventuele zorgen rond mijnbouwschade aan bouwwerken door de gaswinning op basis van het winningsplan Hardenberg weg te nemen, spant het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat zich in om een landelijk schadeprotocol op te stellen. Indien als onderdeel van dit protocol wordt vastgesteld hoe mijnbouwondernemingen bouwkundige opnames dienen te verrichten naar aanleiding van (bijvoorbeeld) een instemmingsbesluit, zal NAM binnen twaalf maanden na de dag dat dit protocol gepubliceerd is een plan van aanpak overeenkomen met de gemeenten, om uitvoering te geven aan mogelijke bouwkundige vooropnames, voor zover deze beschreven staan in het schadeprotocol."</i>
		Antwoord	<p>In het instemmingsbesluit Hardenberg wordt gesteld aan het begin van sub paragraaf 5.4.3 "Beoordeling schade door bodembeweging" dat zowel de NAM als de adviseurs niet verwachten dat er directe schade aan bouwwerken en infrastructuur door bodembeweging zal optreden.</p> <p>De opname op zich kan niet aantonen dat de schade door de gaswinning veroorzaakt is. De opname van de bouwkundige staat kan in ieder geval helpen om het moment van optreden van de schade te plaatsen in de periode van de gaswinning. Tevens kan de opname bouwkundige staat helpen om de oorzaak van de schade te verklaren, waarbij de gaswinning één van de mogelijke opties is. Het voorschrift zoals voorgesteld door de indiener zal niet worden overgenomen, aangezien de opname van de bouwkundige staat in deze passage te vrijblijvend is beschreven.</p>
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen betreffende schade door bodembewegingen geven geen aanleiding om het instemmingsbesluit voor Hardenberg te wijzigen.

6			<i>Natuur en milieu</i>
6a	0002	Zienswijze	Een ontbindingsclausule ontbreekt. In dit ontwerp geeft de minister niet aan hoe de minister juridisch de oplevering van de op 1-1-2033 of eerdere stoplegging door de SodM van alle velden, denkt te realiseren. De minister is verantwoordelijk om binnen 1 jaar na sluiting de velden schoon en met een schone grondverklaring aan de gemeente Hardenberg over te dragen. Bij in gebreke blijven is de minister verplicht om maandelijks € 50.000,- smartengeld op de rekening van de gemeente te storten.
		Antwoord	De minister stemt in met het winningsplan van de NAM met een looptijd tot en met 2033. De minister is zich bewust van het belang van een zorgvuldige wijze van beëindiging van de gaswinning. De toetsingsgronden in de Mijnbouwwet voor het winningsplan hebben echter geen betrekking op de wijze van beëindiging. Regels over het buiten gebruik stellen van mijnbouwwerken staan in paragraaf 5.1.4 van het Mijnbouwbesluit. Een beëindiging van een

			<p>mijnbouwwinrichting vindt plaats binnen de kaders van een omgevingsvergunning en wordt te zijner tijd beschreven in het door de uitvoerder bij de minister in te dienen sluitingsplan. Het sluitingsplan wordt uiterlijk een jaar na het staken van de winning ingediend. Het sluitingsplan behoeft de instemming van Onze Minister. De instemming kan worden verleend onder beperkingen of daaraan kunnen voorschriften worden verbonden in verband met risico op schade. De minister beslist over het sluitingsplan binnen dertien weken na de indiening ervan. Dit besluit staat open voor bezwaar en beroep. Op grond van art. 40 Mijnbouwbesluit bevat het sluitingsplan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een beschrijving van de wijze waarop bij het mijnbouwwerk behorend materiaal zal worden afgevoerd; • een beschrijving van op het mijnbouwwerk aanwezige afvalstoffen en de bestemming ervan; • een beschrijving van de maatregelen die worden genomen ter voorkoming van schade; • een beschrijving van de maatregelen die worden genomen om het terrein waarop het mijnbouwwerk is opgericht zoveel mogelijk in de oorspronkelijke staat terug te brengen of voor zover dit niet mogelijk is een beschrijving van de toestand waarin het mijnbouwwerk wordt achtergelaten en, voor zover van toepassing, de bestemming ervan; • het tijdstip waarop met de beschreven werkzaamheden wordt aangevangen en waarop deze worden beëindigd, en • het beoogde tijdstip van de sluiting. <p>De NAM is wettelijk verplicht tot het nemen van alle maatregelen die redelijkerwijs kunnen worden gevegd om bodemverontreiniging te voorkomen. Bodemverontreiniging is een aspect dat is beoordeeld in de omgevingsvergunningen die voor de mijnbouwwinrichtingen gelden. De vigerende vergunningen voor de mijnbouwwinrichtingen rondom Hardenberg zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Omgevingsvergunning d.d. 30 juli 2013 voor de inrichting Hardenberg-2, kenmerk DGETM-EM/13102239; • Omgevingsvergunning d.d. 15 augustus 2013 voor de inrichting Hardenberg-4, kenmerk DGETM-EM/13140378; • Omgevingsvergunning d.d. 24 september 2013 voor de inrichting Den Velde-1, kenmerk DGETM-EM/13157008; • Wet milieubeheervergunning d.d. 16 november 2006 voor de inrichting Coevorden-20, kenmerk ET/EM/6072508. <p>Het is de verantwoordelijkheid van SodM om op te treden wanneer uit de bandbreedtes van deze vergunningen wordt getreden.</p>
		<p>Conclusie</p>	<p>Bovenstaande onderdelen van de zienswijzen betreffende natuur en milieu geven geen aanleiding om het instemmingsbesluit voor Hardenberg te wijzigen.</p>

7			<i>Overig Communicatie</i>
7a	R004	Zienswijze	<p>Het doet indiener goed te lezen dat de minister een goede en transparante communicatie inzake het winningsplan van belang vindt. Desondanks heeft indiener enkele minder goede ervaringen met de communicatie vanuit de minister omtrent het winningsplan. Indiener heeft haar ervaringen verwoord in een brief aan de minister van 10 juli 2018. Hierin heeft indiener bijvoorbeeld aangegeven teleurgesteld te zijn in de minister inzake het uitbrengen van het ontwerp-instemmingsbesluit in de vakantieperiode, ondanks door de minister anders gewekte verwachtingen. In het gezamenlijk advies van de decentrale overheden wordt aan de minister gevraagd een voorwaarde op te nemen omtrent duidelijke en tijdige communicatie over de gaswinning en activiteiten voor hydraulische stimulatie. Tijdens de informatiesessie in Hardenberg op 12 juli 2018 is aan de geplande activiteiten inzake het winningsplan Hardenberg, zoals putstimulatie, bouwkundige opnamen, bodemdaling e.d., aandacht besteed. Ondanks dat iedereen de mogelijkheid heeft gehad hiervan kennis te nemen, adviseert indiener de minister in het definitieve besluit de NAM te verplichten uitgebreide en volledige communicatie te verzorgen voor alle activiteiten die zij in het gebied gaat uitvoeren. Dit geldt voor zowel de bouwkundige opname, de waterpassing voor hoogtemeting en het uitvoeren van de putstimulatie. De minister verwijst in het ontwerp-bestemmingsbesluit regelmatig naar de gedragscode gaswinning kleine velden van het NOGEPa, maar het is niet alleen de NAM die onvolledig communiceert. Daarom zal een eenduidige communicatie vanuit de minister en het opleggen vanuit de minister dat de NAM communiceert zoals in de gedragscode staat omschreven, zorgen voor een goede en transparante communicatie richting de inwoners.</p>
		Antwoord	<p>De minister onderschrijft het belang voor een goede en transparante communicatie inzake het winningsplan Hardenberg. Hiertoe zijn informatiebijeenkomsten gehouden gedurende het proces om tot een besluit te komen. Indiener had de verwachting dat de ter inzage legging ná de zomer zou plaatsvinden. Er is echter geen wettelijke grondslag om de zomer in zijn geheel uit te zonderen. Rekening houdend met de belangen van zowel de aanvrager (NAM) als de omgeving is besloten om de start van de ter inzagelegging en de informatiebijeenkomst ruim 2 weken voorafgaand aan de start van de zomervakantie plaats te laten vinden, zodat eenieder in de gelegenheid is hier kennis van te nemen. De communicatie vanuit zowel de NAM als de minister naar alle betrokken partijen zorgvuldig en publieksvriendelijk moet, zodat burgers gedegen, consistent en transparant worden geïnformeerd over de (gevolgen van de) gaswinning. Wat betreft communicatie naar de omgeving wijst de minister op de 'Gedragscode gaswinning kleine velden' die op 7</p>

			september 2017 vanuit de koepelorganisatie van Nederlandse gasproducenten (NOGEPa), waar ook de NAM bij is aangesloten, is uitgebracht, waarin hoofdstuk 5 afspraken bevat over goede, open en transparante communicatie en contact met de omgeving. In de gedragscode is onder andere opgenomen dat de initiatiefnemer zorgt voor het beschikbaar stellen van informatie en het contact met belanghebbende onderhoudt in alle fasen van de activiteiten, waarbij belanghebbenden bij relevante projectwijzigingen of inzichten actief worden geïnformeerd. De minister vindt het belangrijk dat de NAM ten aanzien van hydraulische stimulatie open en transparant zal communiceren. De wijze waarop deze communicatie door de NAM wordt uitgevoerd is geen toetsingsgrond voor het instemmingsbesluit.
7b	R005	Zienswijze	<p>Indiener meent dat goede communicatie tussen de NAM en de bewoners essentieel is om de bezorgdheid te begrijpen. De minister stelt dat zijn inzet erop gericht is om tot een goede, transparante communicatie te komen, in samenwerking met de NAM en de betrokken decentrale overheden. Naar mening van indiener moet het voor de inwoners duidelijk zijn dat de gasproductie alleen plaatsvindt onder duidelijke en heldere voorwaarden, waarbij nadelige gevolgen worden bewaakt en zoveel mogelijk worden voorkomen. Het is hierbij van belang dat de inwoners tijdig op de hoogte worden gesteld van eventuele ontwikkelingen gedurende de gasproductie en van geplande activiteiten.</p> <p>Indiener vraagt aandacht voor het belang dat de omgeving tijdig wordt geïnformeerd over alle activiteiten en eventuele ontwikkelingen rond de gaswinning. Indiener vraagt de minister de NAM aan te spreken op het naleven van de Gedragscode van de NOGEPa. Indiener stelt met nadruk dat een goede communicatie zich niet kan beperken tot een eenmalige uitleg voor een beperkte groep inwoners. Goede communicatie gaat over het onderhouden van goede relaties met de omgeving, over benaderbaarheid, en begrip voor vragen en zorgen van omwonenden en andere betrokkenen. En over een duidelijke, begrijpelijke en tijdige informatievoorziening. Niet alleen bij de aanvang, maar in alle fasen van het project. Daarnaast is een bredere communicatiestrategie nodig over gaswinning in Overijssel en omliggende gebieden.</p>
		Antwoord	De minister is het met indiener eens dat goede communicatie tussen de NAM en de bewoners essentieel is om de bezorgdheid te begrijpen. Het is aan de NAM om invulling te geven aan de wijze van communicatie over gaswinning in Hardenberg. De wijze waarop de communicatieafspraken uit de gedragscode gaswinning kleine velden van het NOGEPa door de NAM worden uitgevoerd is geen toetsingsgrond voor het instemmingsbesluit.
7c	R005	Zienswijze	Een belangrijk communicatief punt betreft het openbaar beschikbaar stellen van de monitoringresultaten op een publieksvriendelijke wijze. De minister verwijst in het ontwerp-instemmingsbesluit voor dit punt naar de website www.nlog.nl . Daar worden inderdaad

			meetgegevens gedeeld, onder andere meetgegevens over bodemdaling, in de vorm van complete meetrapportages. Deze presentatie is echter zeer technisch van aard. De complexe rapportages zijn enkel voor vakinhoudelijke specialisten bruikbaar. Indiener verzoekt de minister er zorg voor te dragen dat naast deze rapporten ook een inzichtelijke publieksvriendelijke samenvatting beschikbaar gesteld wordt. Dit zou bijvoorbeeld kunnen in de vorm van een kaart met duidelijke legenda, of een overzichtstabel van meetwaarden in vergelijking met de oorspronkelijke maaiveldhoogte, de eerdere metingen en de voorspelde bodemdaling.
		Antwoord	De minister realiseert zich dat de documenten van technische en juridische aard zijn en dat ze voor een breed publiek moeilijk te lezen zijn. De NAM dient daarom aandacht te besteden aan zo volledig en duidelijk mogelijke monitoringsgegevens. De minister vertrouwt erop dat de NAM hierin zijn verantwoordelijkheid neemt door een publieksvriendelijke samenvatting of een toelichting ter beschikking te stellen. Ook het winningsplan bevat een publieksvriendelijke samenvatting (te raadplegen op www.nlog.nl). De minister wijst erop dat voor inzicht voor de begrenzing van de voorkomens tevens gebruik gemaakt kan worden van de interactieve kaart op www.nlog.nl .
7d	0002	Zienswijze	Indiener vernam uit de Dedemvaartse Courant (10-7-'18) en De Toren van (11-7-'18) dat de informatiemiddag er is vanaf 17.00 uur en wel op donderdag 12 juli. De stukken kreeg indiener daar voor het eerst te zien. De indiener vindt de aankondiging te laat. De wethouder heeft hierover het gevoel van buitengesloten te zijn schriftelijk aan de minister kenbaar gemaakt. In de raadsvergadering van dinsdag 17 juli deelde de wethouder mede dat de minister een telefonisch excuus had aangeboden. Indiener eist alsnog een schriftelijke bevestiging van de originele tekst met kenmerk. Zo niet dan veroordeelt indiener dit excuus als ongeldig verwoord. Indiener vindt dit een grove vorm van miskenning van het burgerrecht door de minister. Op het uitgereikte formulier op de informatiebijeenkomst ontbrak de gelegenheid tot het indienen van een zienswijze.
		Antwoord	Om de omgeving te informeren is een kennisgeving van het ontwerp-instemmingsbesluit met het winningsplan Hardenberg gepubliceerd in de Dedemvaartse Courant op 3 juli 2018 (pagina 4). In deze kennisgeving is in het kort de inhoud van het besluit beschreven. Er stond aangegeven waar het besluit was te downloaden en in te zien. Eveneens werd de informatiebijeenkomst van 12 juli aangekondigd. Op 2 juli is een aankondiging aan alle decentrale overheden verzonden dat het ontwerp-instemmingsbesluit ter inzage ligt van 5 juli tot en met 15 augustus 2018. De decentrale overheden hadden eerder de verwachting uitgesproken dat de ter inzagelegging ná de zomer zou plaatsvinden. Er is echter geen wettelijke grondslag om de zomer in zijn geheel uit te zonderen. Rekening houdend met de belangen van zowel de aanvrager (NAM) als de

			omgeving is besloten om de start van de ter inzagelegging en de informatiebijeenkomst ruim 2 weken voorafgaand aan de start van de zomervakantie plaats te laten vinden, zodat eenieder in de gelegenheid is hier kennis van te nemen. De minister ziet daarom geen reden tot een schriftelijke excuusbrief zoals indiener wenst. De minister stelt dat op de uitgereikte wegwijzer, die op de informatiebijeenkomst is uitgedeeld de gelegenheid tot het indienen van een zienswijze wel degelijk is benoemd. Tevens was op de avond zelf gelegenheid tot het indienen van een zienswijze, van welke gelegenheid indiener ook gebruik heeft gemaakt.
7e	0002	Zienswijze	Waar de minister in de Staatscourant spreekt van één put of putten, staat in het winningsplan dat er 2 putten geboord worden.
		Antwoord	De minister merkt op dat in de kennisgeving het aantal te boren putten niet staat genoemd. De formulering in de kennisgeving is niet in strijd met het winningsplan, waarin de mogelijkheid is benoemd tot het boren van nog 2 putten.
7f	0002	Zienswijze	Indiener stelt dat actieve en effectieve communicatie door de minister en NAM met de betrokken doelgroepen in de gemeente Hardenberg moet plaatsvinden. De communicatie tussen de gemeente Hardenberg, de minister en de NAM moet elke eerste van elke maand plaatsvinden.
		Antwoord	De minister erkent dat goede communicatie tussen de NAM en de omgeving van groot belang is. De minister wijst erop dat het aan de NAM is om te bepalen hoe invulling te geven aan de communicatie. Het instemmingsbesluit is niet het middel om de communicatiemomenten vast te leggen.

8			<i>Overig Nut en noodzaak</i>
8a	0003	Zienswijze	Naarmate indiener zich verdiept in de argumenten die aangevoerd worden om de noodzakelijkheid van verlenging van de winning aan te tonen, des te meer hij de indruk krijgt dat ook nu weer de economische wens maatgevend is en niet, zoals zou moeten zijn de rede en de echte feiten.
		Antwoord	Instemming met het winningsplaats gebeurt op basis van een wettelijke toets en niet op de economische wens. Bij de beoordeling en instemming met het winningsplan gaat het om de winning van gas uit de (diepe) ondergrond en wordt het planmatig gebruik en beheer daarvan beoordeeld en de kans op bodemdaling en bodemtrilling en de gevolgen die dat kan hebben (zie artikel 36 Mijnbouwwet). De minister heeft de adviezen en zienswijzen, waaronder die van de provincie, gemeenten en waterschappen, in de beoordeling betrokken.

9			<i>Procedure</i>
9a	R005	Zienswijze	Indiener constateert dat de minister in het algemeen in instemmingsbesluiten weinig doet met de adviezen van de decentrale overheden. Dit vindt indiener teleurstellend dat de minister dit niet doet, te meer omdat indiener veel tijd en energie investeert in deze adviezen en in afstemming de minister. Indiener had de hoop dat deze overleggen tot meer resultaat zouden leiden. De minister doet hiermee onvoldoende recht aan de rol die de decentrale overheden hebben gekregen met de ingang van de vernieuwde Mijnbouwwet.
		Antwoord	De minister is zich bewust van de omgeving waarin mijnbouwactiviteiten plaatsvinden en onderschrijft het belang van de adviezen van decentrale overheden. Bij de beoordeling van deze adviezen is van belang te weten dat de af te wegen belangen en relevante feiten in het licht staan van het volgens de wet te nemen besluit. De aanvraag inclusief de adviezen worden getoetst en gewogen in het licht van de in de Mijnbouwwet opgenomen toetsingsgronden. Uitsluitend die onderdelen van een advies die relevant zijn voor de beoordeling van een aanvraag aan de hand van de in de Mijnbouwwet opgenomen gronden, kunnen eventueel leiden tot voorschriften aan het besluit. Een deel van de adviespunten ziet op andere zaken dan waar de toetsingsgronden op zien. Deze adviespunten worden gemotiveerd in de overwegingen bij het besluit, maar leiden niet tot het opnemen van een voorschrift in het besluit.
9b	0002	Zienswijze	In de Staatscourant van 5 juli 2018 ontbrak dat de inzagetermijn tijdig aan de huis-aan-huisbladen wordt doorgegeven.
		Antwoord	In de kennisgeving voor Hardenberg in de Dedemvaartse Courant op 3 juli 2018 (pagina 4) en de Staatscourant op 4 juli 2018 is de inzagetermijn van 5 juli tot en met 15 augustus 2018 aangegeven.
		Conclusie	Bovenstaande onderdelen van de overige zienswijzen geven geen aanleiding om het instemmingsbesluit Hardenberg te wijzigen.